

DE STIPPEN VAN JACOB VAN DEVENTER

© KEES MOLDERS ©

Op de stadsplattegronden van Jacob van Deventer zien we in de straten en op wegen reeksen stippen. Ze duiden meettracés aan, die het frame vormen waaraan de kartograaf de invulling van zijn plattegronden heeft opgehangen. In dit artikel is nagegaan, of het mogelijk is dat de stippen de lengte van een meetketting of -koord aanduiden, dan wel van een aantal stappen.

AANLEIDING

De kartografische werkgroep 'Kartovoet' van het Oudheidkundig Genootschap A.W.K Voet van Oudheusden in Culemborg¹ heeft zich ten doel gesteld stadsplattegronden van Culemborg en kaarten van de omgeving te inventariseren en waar mogelijk digitaal te verzamelen. De werkgroep wil uiteindelijk een boek uitgeven met kaarten van Culemborg tot het midden van de negentiende eeuw. Het onderzoek hiervoor vormde de aanleiding om de stadsplattegronden van Jacob van Deventer intensiever te bestuderen.

C.H.M. MOLDERS

is lid van Oudheidkundig Genootschap A.W.K Voet van Oudheusden in Culemborg.

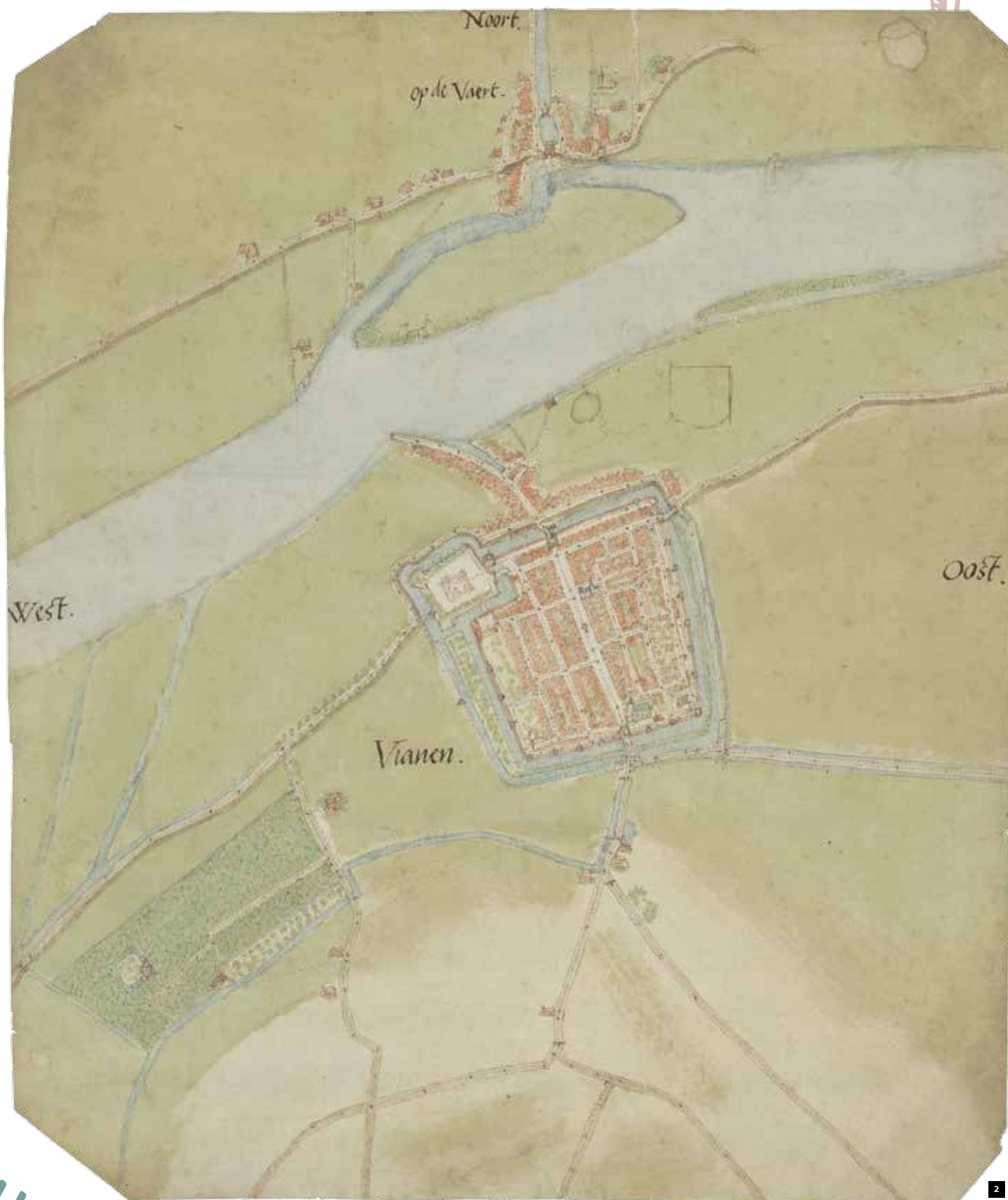
STIPPEN

Op de kaarten die Jacob van Deventer in de zestiende eeuw maakte in opdracht van Philips II, zijn in de straten en op de wegen reeksen stippen zichtbaar. Rutte en Vannieuwenhuijze (2018) verklaren in hun *Stedenatlas* de functie van de dunne en dikke stippen, op basis van een eerdere analyse van Visser (1984): "Visser herkende hierin een 'meetkundige grondslag', ontstaan door rechte tracés te bewandelen en op de hoek- en knikpunten de verandering van richting te bepalen."² Koeman gaat hier nog wat preciezer op in: "Uniek is Van Deventers weergave van de meting zelf: hij tekent de rechte lijnen door de straten en langs de grachten door stippen. Een interval tussen twee stippen stelt tien passen voor en op de knikpunten, waar hij de richting van z'n meetlijn op een kompas af las, staat een dikke stip."³

Het gaat om dat interval, de ruimte tussen twee stippen. De gedachte dringt zich op dat de afstand tussen twee opeenvolgende stippen de lengte

¹ De binnenstad van Culemborg op de losse kaart van Jacob van Deventer, Gelders Archief, 0963 Collectie Plattegronden, inv.nr. 15.

3

voorstelt van een meetketting of van bijvoorbeeld een tiental passen, zoals Koeman stelt. Algemener geformuleerd: dat er een vaste relatie bestaat tussen het aantal stippen dat op een wegdeel is getekend en de werkelijke lengte van dat wegdeel. Dat moet te onderzoeken zijn: je hoeft er zelfs nauwelijks de deur voor uit.

TELLEN, INTERPRETEREN EN METEN

De onzekerheid over de door Van Deventer gebruikte meetmethode staat niet in de weg aan een onderzoek naar de relatie tussen het aantal stippen op een straatdeel en de werkelijke lengte daarvan. De 'werkelijke' afstand van nu nog bestaande straten is op hedendaagse online kaarten gemeten met de digitale meetinstrumentjes van GoogleMaps en OpenStreetMaps.⁴

Een meting op online kaarten is echter niet zonder meer bruikbaar voor dit onderzoekje. Daarbij is het niet zozeer de vraag of het digitale kaartmateriaal betrouwbaar is, maar meer aan de meethandelingen van de auteur op die kaart. Daarom zijn eerst enkele herhaalde metingen van weglengtes in GoogleMaps en OpenStreetMaps vergeleken met een eigen meting op straat middels een GPS (die overigens ook een kleine meetmarge kent). Daar kwamen geen opvallende verschillen uit. Het gaat om hooguit enkele meters meer of minder. De online meetinstrumentjes zijn dus prima bruikbaar voor de naspeuringen.

Van Deventer maakt het ons soms niet makkelijk. De stippen zijn niet allemaal even duidelijk. Soms is het niet helder of je een stip ziet

4

2 Jacob van Deventer, Vianen: Nationaal Archief, kaartcollectie Jacob van Deventer, 4.DEF, inv.nr. 1.11.

3 Jacob van Deventer, Culemborg: Gelders Archief, 0963 Collectie Plattegronden, inv.nr. 15.

4 Jacob van Deventer, Buren: Gelders Archief, 0963 Collectie Plattegronden, inv. nr. 14.

of een vlekje, een andere keer zijn twee stippen door een inktstreep aaneen gevoegd tot een streepje. Simpel vaststellen hoeveel stippen er zijn, kan niet: het is interpreteren in plaats van tellen. De foutmarges zitten dus in de onnauwkeurigheid van meten op de digitale kaart (waar prik je begin- en eindpunt) en in de aantallen stippen (hoeveel tel je er precies). Consequent telgedrag kan de invloed van het imperfecte tekenwerk beperken. Uit een herhaling van tellingen en metingen is het vertrouwen geput dat beide marges zich in de orde van grootte van enkele procenten bewegen, in het geval van een ongunstige optelling (een versterking) zouden de marges niettemin binnen circa tien procent blijven. De vraag is dus, of de verschillen bij Van Deventer zich in diezelfde bandbreedte afspelen, dan wel (ruim) daar buiten vallen. Een online meting leek dus voor het doel bruikbaar, ook al heeft die beperkingen.

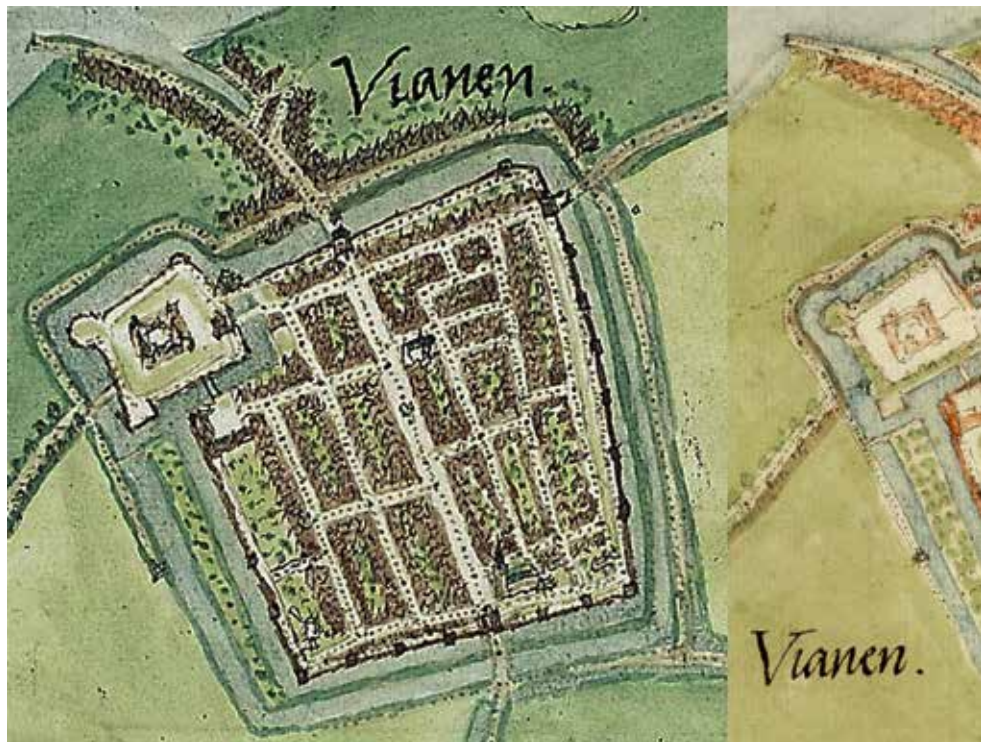
Aanvankelijk zijn enkele van de nog bestaande straten van Van Deventer in Culemborg, Vianen en Buren geselecteerd en vergeleken met de digitale werkelijkheid. Een uitsnede van de atlaskaart en de losse kaart van Vianen illustreert de verschillen in aantallen stippen per straatsegment. De resultaten staan in de grafiek.

Uit die grafiek is te constateren dat de mogelijke foutmarges van 'tellen en meten' in het niet vallen bij de variaties in de berekende lengte-per-interval. Er zijn bij Van Deventer verschillen te zien van meer dan honderd procent. Het kortste gemiddelde interval is iets meer dan vijf meter; de langste twaalf meter. Voorts valt op dat de ruimtes tussen de stippen op de atlaskaarten steevast langer, en die op

SUMMARY

Jacob van Deventer's dots / Kees Molders

Contrary to what occasionally has been suggested in the literature, in reference to the town plans by Jacob van Deventer, it seems that there is no fixed relationship between the number of small dots on the roads and streets and their actual lengths. The dots do not represent distances measured by the cartographer, and therefore they cannot represent the length of a measuring chain or a number of paces. The dots are merely indications of the route.

5

de losse kaarten korter zijn uitgevallen. Deze twee ontdekkingen leggen de basis voor het vermoeden dat Van Deventer niet de bedoeling had met stippen afstanden aan te duiden.

Om de basis wat te verbreden én om te zien wat de invloed van het imperfecte tekenwerk is op het 'telgedrag', hebben vier werkgroepleden⁵ ieder twaalf dezelfde tellingen verricht op zeven scans van de atlassen deel II en III. Het ging in totaal per persoon om meer dan duizend intervallen over bijna negen kilometer straatlengte. De een interpreteert over de hele linie, dus redelijk consequent, wat zuiniger dan de ander. Hier variëren de intervallen wat minder, maar nog altijd van gemiddeld zeven tot gemiddeld bijna elf meter.

Zelfs als de uitschieters weggelaten worden is met geen mogelijkheid een vaste relatie tussen het *aantal* stippen en de *lengte* van een traject vaststellen. Daarmee is er ook geen relatie met een meetinstrument als koord of ketting – als Van Deventer dat al gebruikt heeft – noch met een aantal passen. De stippellijnen zijn slechts tracé-aanduidingen.

Achteraf is het waarschijnlijk helemaal niet logisch, te veronderstellen dat Van Deventer met zijn stipwerk aan ieder straatdeel een meetlat heeft willen meegeven.

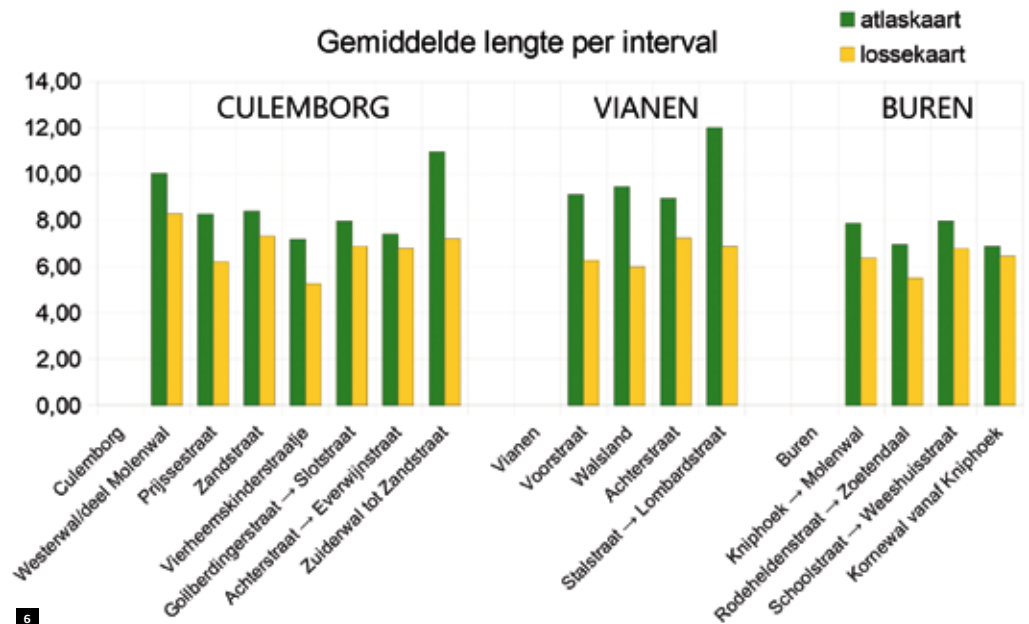
Los van de vraag of de kaarten een militair doel dienden, decoratieve doelen hadden of topografische beschrijvingen moesten bieden:⁶

⁵ Een vergelijking tussen details uit de ataskaart (links) en de losse kaart van Vianen. Biblioteca Nacional de España, Planos de ciudades de los Países Bajos Parte III (links); Nationaal Archief, 4. DEF, inv.nr. 1.11 (rechts).

⁶ Grafiek van de gemiddelde lengte per interval op de ataskaarten en de losse kaarten.

7 Vier personen interpreteren aantallen intervallen op de ataskaart

	lengte (m)	aantal getelde intervallen					gemiddeld, afgerond	gemiddelde lengte per interval (m)
		persoon H	persoon G	persoon J	persoon K	gemiddeld		
Middelburg, ring Hofplein → Lange en Korte Delft	1020	120	128	131	133	128	7,97	
Arras, Rue Méaulens → Rue de Justice	964	105	114	112	117	112	8,61	
Brugge, Vlamingdam → Marktplein	1060	132	134	134	132	133	7,97	
Brugge, Ezelstraat → Marktplein	882	111	114	115	120	115	7,67	
Douai, Rue du Gouvernement → Rue Saint Sulpice	1000	111	117	116	119	116	8,64	
Zierikzee, Regenboogstraat → Sint Domusstraat	1010	92	98	102	103	99	10,23	
Zierikzee, Zuidwellestraat → Havenpark	1180	107	110	108	109	109	10,88	
Buren Kniphoek → Molenwal	401	50	50	52	52	51	7,86	
Buren Rodeheldenstraat → Zoetendaal	396	55	55	58	58	57	7,01	
Buren Schoolstraat → Weeshuisstraat	183	23	23	22	24	23	7,96	
Culemborg Goilberdingerstraat → Slotstraat	350	44	43	44	43	44	8,05	
Culemborg Achterstraat → Everwijnstraat	414	52	55	56	61	56	7,39	
totaal geteld per persoon	8860	1002	1041	1050	1071	1041	8,51	

7 Tabel : vier personen interpreteren aantallen intervallen op atlaskaarten.

niet valt in te zien waarom op de kaart afstanden moesten kunnen worden afgelezen op het detailniveau van bouwblokken en zijstraten. Het overige detailniveau van de kaarten is er te summier voor en de stippen zijn er te slordig voor getekend, waarbij de aantallen ook nog eens verschillen tussen atlas- en losse kaart. Het zou ook vreemd zijn deze meetfunctie wel in te bouwen maar voor de gebruiker verder niet toe te lichten. Bovendien hebben de atlaskaarten eigen schaalstukken die een zestiende-eeuwse gebruiker voldoende indruk geven van de afmetingen van de steden. Tot slot rest de conclusie, dat met de veronderstelde maatvoering (interval als maateenheid) de stadsplattegronden niet zijn te construeren zoals ze er nu uitzien.

CONCLUSIE

In tegenstelling tot wat eerder incidenteel is verondersteld in de literatuur, is er op de stadsplattegronden van Jacob van Deventer geen vaste relatie tussen het aantal stippen en de lengte van het straatdeel waarin ze zijn getekend. De dunne stippen kunnen dus geen door de kartograaf gemeten afstanden voorstellen, noch meetkettingen of aantallen stappen. Ze vormen slechts tracé-aanduidingen.

LITERATUUR

Koeman, C. 1983. *Geschiedenis van de kartografie van Nederland. Zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden*. Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1983: 118-124.

Koeman, C. 1990. Verslag van het werk van de Stichting tot bevordering van de uitgave van de stadsplattegronden vervaardigd door Jacob van Deventer (1559-1572). *Caert-Thresoor* 9, 3: 50-52.

Rutte, Reinout, en Bram Vannieuwenhuyze. 2018. *Stedenatlas Jacob van Deventer. 226 Stadsplattegronden uit 1545-1575 – Schakels tussen verleden en heden*. Bussum: Thoth; Tiel: Lannoo, 2018: 32-34, 41-45.

Vannieuwenhuyze, Bram. 2019.

Enkele nieuwe ideeën over de ontstaanscontext van Jacob van Deventers stadsplattegronden. *Caert-Thresoor* 38, 2: 4-13.

Visser, J.C. 1984. De stadsplattegronden van Jacob van Deventer. In: *Stad in kaart. Voordrachten gehouden op het congres 'De historische stadsplattegrond – spiegel van wens en werkelijkheid' Groningen 18-19 november 1983*. Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1984: 29-38.

Visser, J.C. 1992-2001. Inleiding. In: *De stadsplattegronden van Jacob van Deventer [Map1-8]*. Alphen aan den Rijn: Stichting tot Bevordering van de Uitgave van de Plattegronden van Jacob van Deventer 1992-2001.

NOTEN

- 1 Het genootschap is genoemd naar Aernout Walraed Karel Voet van Oudheusden (1686-1753), auteur van *Historische beschrijvinge van Culemborg* (Utrecht, 1753).
- 2 Rutte en Vannieuwenhuyze (2018): 32; Visser (1984): 32; Visser (1992-2001).
- 3 Koeman (1990): 50.
- 4 www.google.com/maps; www.openstreetmap.org/
- 5 Aan wie ik dank ben verschuldigd voor de verrichte sisyfusarbeid.
- 6 Rutte en Vannieuwenhuyze (2018): 41; Vannieuwenhuyze (2019): 4; Koeman, (1983): 121.